

VROUW

BESLIS

BIJDRAGE

prof. KAREN CELIS en prof. GILY COENE,
codirecteurs van RHEA Expertisecentrum Gender
Diversiteit, Intersectionaliteit, VUB

Nog altijd een vrouwenrecht?

Belgische voor- en tegenstanders van abortus 25 jaar na de wet

Na een lang en opmerkelijk politiek gevecht werd in 1990 in het Belgische parlement een wetsvoorstel goedgekeurd dat abortus gedeeltelijk legaliseerde. Wie voordien, om wat voor reden ook, abortus pleegde, beging ‘een misdaad tegen de orde der familie en de openbare zeden’, dixit een wet uit 1867. In vergelijking met andere Europese landen was België rijkelijk laat met het legaliseren van abortus, en het goedgekeurde wetsvoorstel was ook niet bepaald het meest verregaande. Toch lijkt deze wet te hebben geleid tot een stabiel status-quo, aangezien een aanpassing ervan in conservatieve zin – lees: een beperking van het recht op abortus – werd verhinderd. De keerzijde van die ontwikkeling is evenwel dat de voorstanders van een meer verregaande hervorming geen stappen vooruit meer hebben kunnen zetten. In deze bijdrage leggen we vooreerst de geschiedenis en de inhoud van de abortuswet van 1990 nog eens onder de loep. We laten ons licht schijnen over de voornaamste voor- en tegenstanders, en het uitzonderlijk lange en lastige besluitvormingsproces. Daarna staan we stil bij de zeldzame politieke en maatschappelijke discussies die er sindsdien over de wet hebben plaatsgevonden, waarbij het lijkt alsof die wet het debat vrijwel deed verstommen. Ten slotte reiken we verschillende verklaringen aan voor het ontbreken van die politieke discussie en het slabakkende activisme in de periode na 1990.

Affiche van Dolle Mina voor vrije abortus, 1972. Ontwerp: Nel van Beek-van Kooten (Atria)

De abortuswet: een stukje geschiedenis

De vrouwenbeweging: de drijvende kracht achter de legalisering van abortus

Hoewel de socialistische vrouwenbeweging al sinds de eerste helft van de 20e eeuw opkwam voor rechten voor vrouwen inzake geboortepanning, en dus onder meer de decriminalisering van abortus eiste, bleven die rechten decennialang onbespreekbaar, zowel binnen als buiten de rangen van de socialistische beweging.¹ Pas in de jaren 1970 slaagde de vrouwenbeweging – de ‘tweede feministische golf’ – erin om de kwestie van het recht op abortus te politiseren. Met de iconische slogan ‘Baas in eigen buik’ voerde zij toen keihard campagne voor de decriminalisering van abortus en de onbelemmerde toegang tot anticonceptiemiddelen – want pas in 1973 werd de vijftig jaar oude wet afgeschaft die de distributie van die middelen verbood, evenals de informatieverstrekking erover.

Hoewel feministische verenigingen onderling soms nogal fors van mening verschilden, slaagden zij er toch in om hun krachten te bundelen inzake de abortuskwestie. Zo was de Internationale Vrouwen dag in 1978 vrijwel volledig aan dat thema gewijd. Er werd toen afgesproken om elk jaar in maart een pro-abortusdemonstratie te houden.² Zulke initiatieven zorgden ervoor dat de abortuskwestie onder de aandacht van de bevolking werd gehouden en op de politieke agenda bleef staan. De inspanningen van de vrouwenbeweging om politieke besluitvormingsprocessen te beïnvloeden, werden in 1988 met succes bekroond: een memorandum van de Nationale Vrouwenraad, met het standpunt van die raad inzake abortus, werd als bijlage opgenomen in een officieel rapport van de parlementaire commissie die zich

over de abortuswetgeving boog. En ook in parlementaire debatten werd er in het werkjaar 1989-1990 verwezen naar oproepen en petitie voor de liberalisering van abortus, onder meer door de voorzitter van de Nationale Vrouwenraad, Lily Boeykens, die toen lid van het parlement was.

De vrouwenbeweging had ook bondgenoten in haar strijd. De eis dat vrouwen autonoom met hun kindwens zouden kunnen omgaan, werd flink gesteund door de liberaal-seculiere humanistische beweging. Het debat over de legalisering van abortus was onderdeel van een bredere emancipatoire beweging om een einde te maken aan de dominantie van de katholieke kerk in de samenleving, in de politiek en op wetgevend vlak. Het recht op abortus was ook een testcase voor het seculiere karakter van de staat; het ging om het respect voor het levensbeschouwelijk pluralisme en de gewetensvrijheid van andersdenkenden.³ De strijd leidde op het ethische vlak een paradigmaverandering in, want later zouden nog de gevechten volgen om het recht op euthanasie en het homohuwelijk. Sociaal geëngageerde artsen die er openlijk voor uitkwamen dat zij abortussen uitvoerden, speelden bovendien een sleutelrol in het publieke en politieke debat. Hoewel abortus wettelijk verboden was, werden in openbare ziekenhuizen toch abortussen verricht en werden dokters daarvoor opgeleid in sommige universiteiten.

De anti-abortusbeweging

Zolang abortus niet op de politieke agenda stond, was er ook geen tegenbeweging actief. Pas toen in 1971 voor het eerst een wetsvoorstel werd ingediend, werd Pro Vita – een rooms-katholieke anti-abortusorganisatie⁴ – opgericht. Pro Vita wees elke vorm van abortus af, maar manifesteerde zich niet nadrukkelijk in de jaren 1970.⁵

Betoging voor vrije abortus in Brugge, 17 februari 1973. (Amsab-ISG, Gent)

In de jaren 1980 daarentegen kwam zij veel scherper uit de hoek en ging zij actief campagne voeren, waarbij haar militanten parlementsleden persoonlijk benaderden. Toch werd er ook in katholieke kringen stil aan een meer tolerante houding aangenomen ten opzichte van abortus, waardoor de vijver waaruit Pro Vita rekruteerde, kleiner werd.⁶ Uit een bevraging die Vrouw en Maatschappij, de politieke vrouwenbeweging van de Christelijke Volkspartij (CVP), in de jaren 1990 verrichtte bij haar leden, bleek dat een significant deel van hen gewonnen was voor het liberaliseren van de abortuswetgeving.⁷ De christendemocratische vrouwen lieten bovendien in toenemende mate hun ongenoegen blijken over de obstructiepolitiek van hun partij ter zake. Meer daarover verder in deze bijdrage.⁸

Naarmate de ontknoping in het parlement naderde, ging de tegenbeweging, met Pro Vita voorop, alsmaar feller campagne voeren. Mensen werden telefonisch lastiggevallen, bedreigd en besmeurd in brieven en pamfletten, en daarbij werd er ook gebruik gemaakt van films. De campagne was bedoeld om een shockeffect teweeg te brengen; zij was zo brutaal dat ook veel tegenstanders van een aanpassing van de abortuswetgeving afhaakten.⁹

Het politiek besluitvormingsproces dat aan de abortuswet van 1990 voorafging

Ondanks de grote maatschappelijke druk om abortus te legaliseren en de tamelijk zwakke tegenbeweging, duurde het nog een hele tijd vooraleer een politiek akkoord tot

Dokter Willy Peers, een van de grote activisten voor abortus uit het strafrecht, spreekt de menigte toe op een abortusbetoging in Gent, jaren 1970. (Amsab-ISG, Gent)

stand kwam. Tussen het eerste wetsvoorstel (1971) en de goedkeuring van de wet (1990) verliepen ongeveer twee decennia, en in die periode werd er in het parlement intens geijverd voor een wetswijziging. Ook buiten de muren van het parlement veranderde er een en ander. Abortus werd 'makkelijker' en veiliger, zowel vanuit medisch als juridisch oogpunt. Het werd oogluikend toegestaan en bovendien konden vrouwen legaal hun zwangerschap beëindigen in de buurlanden. De kloof tussen de wet en de praktijk werd alsmaar groter en naarmate de voorstanders van legalisering steeds meer van zich lieten horen, ontstond een haast onhoudbare situatie.

De CVP (nu CD&V) vormde het grootste obstakel voor een wetswijziging. Zij had het land vrijwel onafgebroken bestuurd sinds de Tweede Wereldoorlog en was de bewaker van de katholieke waarden. Voor

haar viel er over de liberalisering van de abortuswetgeving eenvoudigweg niet te onderhandelen. De regeringspartners van de CVP, de oppositiepartijen en de voorstanders van legalisering, hanteerden meerdere strategieën. Zij dienden niet alleen wetsvoorstellen in, maar probeerden de kwestie te depolitiseren door het advies van artsen en juristen in te winnen. Zij stelden ook voor om de bestaande, restrictieve wet niet aan te passen, maar het vervolgingsbeleid op te schorten¹⁰ en stilzwijgend in te stemmen met de bestaande situatie. De CVP maakte echter telkens opnieuw gebruik van haar macht om een nieuwe wetgeving te blokkeren.

Er bleef uiteindelijk, na twintig jaar politieke discussie, niets anders over dan te opteren voor een wisselmeerderheid. Vanzelfsprekend was dat een hoogst ongewoon en risicovol scenario, aangezien het de nekslag kon betekenen voor de coalitie en de val van

Mijnheer de Eerste Minister,

In de loop van de voorbije maanden heb ik aan verscheidene gezagsdragers gezegd hoezeer ik bezorgd ben om het wetsontwerp betreffende de zwangerschapsafbreking.

De tekst werd thans door de Kamer gestemd na reeds door de Senaat aangenomen te zijn. Ik betreur dat over zulk een fundamenteel onderwerp geen consensus kan worden bereikt tussen de belangrijkste politieke formaties.

Dit wetsontwerp stelt mij voor een ernstig gewetensprobleem. Ik vrees namelijk dat het ontwerp door een groot deel van de bevolking wordt beschouwd als een toelating tot vruchtafdrijving tijdens de twaalf eerste weken na de bevruchting.

Ik ben tevens erg bezorgd omtrent het artikel dat bepaalt dat ook abortus mag worden gepleegd na die twaalf weken als het kind dat zou geboren worden "zal lijden aan een uiterst zware kwaal die als ongeneeslijk wordt erkend op het ogenblik van de diagnose". Heeft men erover nagedacht hoe die boodschap zou overkomen bij de gehandicapten en hun families?

Kortom ik vrees dat het ontwerp een gevoelige vermindering inhoudt van de eerbied voor het leven van de zwaksten. U zult dan ook begrijpen waarom ik bij die wet niet betrokken wens te worden.

Door het wetsontwerp te ondertekenen en er dus als derde tak van de Wetgevende Macht mijn akkoord mede te betuigen, meen ik dat ik

er onvermijdelijk een zekere medeverantwoordelijkheid zou voor dragen. Om de hiervoor uiteengezette redenen, kan ik zoiets niet doen. Ik geef er mij rekenschap van dat ik, door deze houding, geen gemakkelijke weg kies en dat ik het risico loop door heel wat landgenoten niet begrepen te worden. Dit is echter de enige weg die ik in geweten kan volgen.

Aan hen die zich verbazen over mijn beslissing stel ik de volgende vraag: "Is het normaal dat ik de enige Belgische burger ben die verplicht is tegen zijn geweten te handelen in zulke belangrijke materie? Geldt de gewetensvrijheid voor allen behalve de Koning?"

Ik besef echter zeer duidelijk dat het onaanvaardbaar zou zijn dat ik door mijn beslissing de goede werking van onze democratische instellingen zou belemmeren. Daarom vraag ik aan de Regering en het Parlement een juridische oplossing te vinden die zowel het recht van de Koning om niet verplicht te zijn tegen zijn geweten te handelen als de goede werking van de parlementaire democratie waarborgt. Ik wens deze brief te beëindigen door de nadruk te leggen op twee belangrijke argumenten op het menselijk vlak. Mijn gewetensbezwaar houdt in mijnen hoofde geen enkel oordeel in over de personen die voorstander zijn van het wetsontwerp. Ook betekent mijn houding geenszins dat ik geen begrip heb voor de zeer moeilijke en soms dramatische toestand waarin sommige vrouwen verkeren.

Mijnheer de Eerste Minister, mag ik u vragen deze brief, te gepasten tijde ter kennis van de Regering en het Parlement te brengen?

Uw toegenegen
(get.) Boudewijn

Brief die koning Boudewijn schreef aan eerste minister Wilfried Martens naar aanleiding van zijn gewetensbezwaar rond het wetsontwerp over abortus, 1990. (uit: Wilfried Martens, *De Memoires: luctor et emergo*, Lannoo: Tielt, 2006, pp. 485-486.)

de regering kon inluiden. Op 29 maart 1990 keurde de Kamer het wetsvoorstel van Lucienne Herman-Michielsens (PVV) en Roger Lallemand (PS) goed: abortus was voortaan toegestaan in de eerste twaalf weken van de zwangerschap en werd gedeeltelijk uit het strafrecht gehaald. De wisselmeerderheid deed de staat op haar grondvesten daveren, maar vallen deed de regering niet (aangezien de CVP ervoor koos om een Evaluatiecommissie uit de brand te slepen, zie verder). Wel resulteerde de kwestie in een kleine koningscrisis. Wetten worden ondertekend door de koning vooraleer ze van kracht worden – een formaliteit meestal, maar in dit geval weigerde de vorst om 'morele redenen' zijn goedkeuring te geven, en werd hij bijgevolg beschouwd als 'tijdelijk onbekwaam om te regeren'. De regering bekrachtigde de wet in de plaats van de koning, waarna Boudewijn opnieuw de troon besteeg.¹¹

De abortuswet van 1990

De abortuswet van 1990¹² bepaalt dat de zwangerschapsafbreking moet plaatsvinden voor de twaalfde week na de bevruchting, wanneer de vrouw aangeeft zich in een 'noodsituatie' te bevinden, zoals bijvoorbeeld een ongewenste zwangerschap als gevolg van verkrachting of incest. De wet omschrijft echter niet wat een noodsituatie is en laat de invulling ervan over aan de vrouw. De vrouw, en zij alleen, beslist of haar zwangerschap zal worden afgebroken. De wet bepaalt verder dat de geneesheer, na het verrichten van de ingreep, aan de vrouw de nodige informatie moet verstrekken inzake anticonceptiemiddelen; en dat hij of zij de zwangerschapsafbreking niet eerder kan verrichten dan zes dagen na de eerste raadpleging ('reflectieperiode'); bovendien moeten de eerste raadpleging en de uiteindelijke ingreep plaatsvinden

in hetzelfde abortuscentrum of ziekenhuis met abortushulpverlening. Na een termijn van twaalf weken kan de zwangerschap slechts worden afgebroken indien het voltooien ervan een ernstig gevaar inhoudt voor de gezondheid van de vrouw of indien het vaststaat dat het kind zal geboren worden met, of zal lijden aan een uiterst zware kwaal die als ongeneeslijk wordt erkend. In dat geval moet de geneesheer tot wie de vrouw zich heeft gewend, de medewerking vragen van een tweede geneesheer, wiens advies bij het dossier moet worden gevoegd. Geneesheren kunnen evenwel niet worden gedwongen om medewerking te verlenen aan een zwangerschapsafbreking. Een verzoek om zwangerschapsafbreking kan dus worden geweigerd of aanvaard, afhankelijk van de mening van de betrokken arts of het beleid van het betrokken ziekenhuis.

De abortuswet van 1990 regelt ook de oprichting van een Nationale Evaluatiecommissie die moet toezien op de toepassing van de wettelijke bepalingen betreffende de zwangerschapsafbreking. De commissie verzamelt gegevens over de aantallen abortussen en rapporteert aan het parlement. Zij heeft bij herhaling vastgesteld dat het aantal abortussen in België laag is en blijft. In 2009 lieten 18.870 Belgische vrouwen een abortus uitvoeren. De cijfers voor ons land horen bij de laagste in Europa, met 9,28 abortussen op 1000 zwangerschappen in 2009.¹³ En dat heeft dan weer te maken, zo lijkt het, met de open manier waarop er in ons land over anticonceptiemiddelen wordt gesproken en de efficiënte (preventie)campagnes op dat vlak. Abortussen worden bij ons uitgevoerd in gespecialiseerde centra. Die hebben meestal een lage drempel en de zorgen die er worden verstrekt, zijn van hoge kwaliteit. De ziekteverzekering dekt in hoge mate de kosten van een abortus, behalve als die in het buitenland wordt uitgevoerd.

Abortusprotest en -activisme sinds 1990

De controverse over het recht op abortus verstomde vrijwel volledig na de goedkeuring van de abortuswet in 1990, zowel in de samenleving als in de politiek. En hoewel het recht om niet ongewenst zwanger te worden nu in veel bredere kringen is geaccepteerd, hebben de tegenstanders van abortus de wapens nog niet neergelegd. In het volgende onderdeel van deze bijdrage brengen we de discussies – pro en contra – die na 1990 plaatsvonden, in kaart. We inventariseren ook de bewegingen die deze discussies aanstuurden.

Mislukte pogingen om de abortuswet van 1990 in te perken of te verruimen

In de jaren 1990 keerde vooral het Vlaams Blok zich tegen de abortuswet. De partij publiceerde een pamflet tegen abortus (1996), wilde het recht op abortus opnieuw beperken en diende daartoe wetsvoorstellen en parlementaire vragen in.¹⁴ Vlaams Blok Jongeren – en later Vlaams Belang Jongeren – daagden vaak op aan centra waar abortussen werden verricht of trachtten de oprichting van nieuwe centra te verhinderen, zoals bijvoorbeeld in 2009 toen ze uitpakten met de slogan: 'Een abortuskliniek is een moordfabriek'.¹⁵

Hoewel de vrouwenbeweging met de gedeeltelijke legalisering van abortus haar slag had thuisgehaald¹⁶, bleven sommige activisten van de pro-keuzebeweging kritiek hebben op het paternalistische karakter van de wet.¹⁷ Volgens hen verhinderen vier elementen dat vrouwen ten volle gebruik kunnen maken van hun recht op abortus.

Bespreking tussen Lucienne Herman-Michielsens en enkele andere politici in het parlement n.a.v. de abortuswet, Brussel, 1990. Foto: Filip Claus (Amsab-ISG, Gent)

Anti-abortusbetoging in Antwerpen, 26 februari 1983. Foto: Edward Schellens (Amsab-ISG, Gent)

Eén: abortus is slechts gedeeltelijk gelegaliseerd, aangezien de zwangerschapsafbreking moet plaatsvinden voor de twaalfde week na de bevruchting. Daardoor is het abortustoerisme – vooral naar Nederland, waar zwangerschapsafbreking tot 24 weken na de bevruchting is toegelaten – niet volledig verdwenen. Twee en drie: de zwangerschapsonderbreking kan niet eerder worden verricht dan 6 dagen na de eerste raadpleging (reflectieperiode); en de eerste raadpleging en de uiteindelijke ingreep moeten plaatsvinden in hetzelfde abortuscentrum of ziekenhuis met abortus-

hulpverlening. Vier: de terugbetaling van de kosten door het ziekenfonds geldt niet voor ingrepen die in het buitenland zijn verricht.

Dat waren overigens ook de redenen waarom Laurette Onkelinx (PS) – minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid in de vorige federale regering – in een kranteninterview naar aanleiding van de twintigste verjaardag van de abortuswet in 2010, pleitte voor een discussie over de termijn van 12 weken. Volgens haar was die periode voor sommige vrouwen te kort, dat wil zeggen vooral voor die vrouwen die niet in een grote stad wonen, geen toegang

hebben tot de nodige informatie, of die om wat voor redenen ook te laat vaststellen dat zij zwanger zijn en dus niet meer kunnen opteren voor een zwangerschapsafbreking binnen een termijn van 12 weken.¹⁸ Kort na dat interview ging ook Open Vld pleiten voor een verruiming van de wettelijke termijn.¹⁹

Dit initiatief lokte felle reacties uit. Deze keer werd de idee niet alleen door het Vlaams Belang naar de prullenmand verwezen, ook de voorzitter van de CD&V-Jongeren reageerde. Hij vond abortus na 22 weken een 'gruwelijke gedachte' en na 12 weken 'ondenkbaar, want dan is het eerste trimester gepasseerd en is het ongeboren kind in zekere zin af'. In een verwijzing én naar Nederland, waar de mogelijkheid bestaat om legaal een zwangerschap af te breken binnen een termijn van 24 weken, én naar het feit dat een 22 weken oude foetus potentieel levensvatbaar is, vond de CD&V-jongerenvoorzitter het eveneens 'een gruwelijke gedachte om een kind te aborteren wanneer het buiten de moeder een kans zou hebben of niet ver meer verwijderd is van het moment waarop het die kans zou hebben'.²⁰

Dat een zwangerschapsafbreking kan worden verricht voor de twaalfde week na de bevruchting, werd door de christendemocratische jongeren echter niet betwist. En dat ook delen van de katholieke beweging niet langer bezwaar hadden (en hebben) tegen abortus, bewijst het standpunt van de Katholieke Arbeidersvrouwen (KAV, nu Femma). Ook zij riepen in 2010 op om de bestaande abortuswetgeving te verbeteren, door te stellen dat wanneer een zwangere vrouw overweegt om haar zwangerschap af te breken, zij daar zelf moet kunnen over beslissen, ook als het een minderjarige betreft. Zelfs een verruiming van de wettelijke termijn voor zwangerschapsafbreking, bleek niet helemaal onbespreekbaar, zonder echter in details te treden. Wel maakten zij

van meet af aan duidelijk dat het verruimen van de wettelijke termijn tot de levensvatbaarheidsgrens (22 à 24 weken) voor hen niet aanvaardbaar zou zijn, en dat er in elk geval meer transparante procedures en criteria moesten worden vastgelegd voor zwangerschapsafbrekingen tussen 12 en 24 weken.²¹

Een jaar later, in 2011, pleitte ook de Nederlandstalige Vrouwenraad – waar de Katholieke Arbeidersvrouwen deel van uitmaken – voor een verruiming van de wettelijke termijn tot 16 à 18 weken en een beperking van de reflectieperiode tot 48 uur. Bovendien wilde de Raad grondig laten onderzoeken of vrouwen hun zwangerschap ook thuis konden laten afbreken met medicijnen, binnen een termijn van 7 of 8 weken. Verder stelde zij voor dat dokters die weigeren om een abortus uit te voeren, hun patiënten automatisch moeten doorverwijzen naar een collega. En zij argumenteerde dat ongewenste zwangerschap door falend anticonceptiegebruik voortaan ook als een noodsituatie moet worden beschouwd (en dus moet worden toegevoegd aan de lijst van noodsituaties die door de Nationale Evaluatiecommissie wordt gehanteerd). Dat standpunt werd vrijwel unaniem goedgekeurd op de vergadering van de raad van bestuur van de Nederlandstalige Vrouwenraad van 3 februari 2011; alleen de Vrouwenwerking van de Nieuw-Vlaamse Alliantie (NVA) onthield zich bij de stemming. De N-VA is geen tegenstander van de abortuswet²², maar zij vindt wel dat er efficiëntere preventie nodig is en dat verzoeken om abortus nauwkeuriger moeten worden geregistreerd.²³

Op het moment dat potentiële aanpassingen van de abortuswet van 1990 op tafel werden gelegd en besproken, vond in Brussel de eerste Mars voor het Leven plaats. Uit schrik dat met die aanpassingen de doos van Pandora zou worden geopend – lees:

dat de bestaande wet in conservatieve zin zou worden aangepast – vonden de voorstanders van een verdere liberalisering van de wet het opportuun om hun pogingen voorlopig te staken.²⁴ Sindsdien zijn er geen politieke initiatieven meer ontplooid om de wet te verruimen.

Marsen voor het Leven en pro-abortus activisme

Sinds 2010 vindt er elk jaar een Mars voor het Leven plaats in Brussel (de vierde vond plaats in maart 2014).²⁵ De eerste editie werd georganiseerd door een groep jonge studenten, die naar eigen zeggen – in interviews – niet gelieerd waren aan een bepaalde politieke partij of (religieuze) beweging²⁶, maar waarbij sommigen wel erkenden door religieuze motieven gedreven te worden.²⁷ In hun beginselverklaring op het internet lezen we dat zij niet alleen ageren tegen abortus, maar het ‘respect voor het menselijk leven willen bevorderen, van de conceptie tot de natuurlijke dood’. Ook streven zij ernaar om ‘alle wetten en besluiten af te schaffen of te amenderen die het respect voor het menselijk leven met de voeten treden.’²⁸ Op hun website (www.marchepourlaviebruxelles.org) zeggen de organisatoren van de mars met vier te zijn (een groep studenten en jonge professionals) en ‘het recht op leven – in elke levensfase – onder de aandacht van de publieke opinie te willen brengen’.²⁹ Je vindt er ook een petitie en een lijst van personen (academici en religieuze leiders) en verenigingen (anti-abortusgroepen en christelijke organisaties) die hun steun betuigen aan de Marsen voor het Leven.³⁰ Nog volgens dezelfde organisatoren moeten verenigingen die tegenstanders van abortus groeperen, zoals Jongeren Info Life of Levensadem/Souffle de Vie³¹, politiek erkend worden en op overheidssubsidies kunnen rekenen.

Dat Monseigneur André Léonard, de voormalige aartsbisschop van Mechelen-Brussel, meeliep in de eerste mars, trok vanzelfsprekend de aandacht. Léonard huldigt uitgesproken conservatieve standpunten op het ethische vlak, bijvoorbeeld inzake homoseksualiteit, maar ook inzake abortus, in tegenstelling tot zijn voorganger, kardinaal Danneels, die op dat vlak een meer progressieve houding aannam. Op een moment dat de katholieke kerk door een diep dal ging vanwege menig pedofilieschandaal, kreeg de aartsbisschop forse kritiek te horen voor zijn uitspraken over aids (‘een vorm van immanente rechtvaardigheid’) en homoseksualiteit (‘een foute vorm van seksualiteit’), terwijl hij in die periode opriep om pedofiele priesters met een hoge positie humaner te behandelen.³² Activisten, met onder meer (voormalige) leden van Femen, demonstreerden tegen de standpunten van de aartsbisschop inzake abortus en zijn beledigende opmerkingen over homoseksualiteit. Zij kregen daarvoor ook veel media-aandacht.

Pro Vita gaat ook vandaag nog onverminderd verder met het propageren van een traditionele seksuele moraal. Zij verspreidt haar anti-abortusstandpunt in scholen en jeugdverenigingen³³ en voert openlijk campagne tegen anticonceptiemiddelen, abortus, seks buiten het huwelijk, homoseksualiteit en euthanasie. Sinds de jaren 1990 dagen haar militanten ook af en toe op aan de poorten van abortuscentra, om de cliënten van die centra met behulp van grafische afbeeldingen op andere gedachten proberen te brengen. Pro Vita heeft eveneens verschillende rechtszaken aangespannen met het argument dat de biologische vader van een foetus het recht moet hebben om te beslissen of er tot abortus wordt overgegaan of niet. Andere verenigingen, zoals de Helpers van Gods Geliefde Kinderen, houden elke eerste zaterdag van de maand

Affiche voor de Mars voor het Leven in Brussel, 2012. (<http://rechtsactueel.com/2012/03/22/belgische-staat-orchestreert-zaterdag-betoging-pro-abortus-in-brussel-tegen-mars-voor-het-leven-op-zondag/>)

bidsessies voor abortuscentra en proberen daarbij vrouwen op hun beslissing te doen terugkomen (*sidewalk counseling*).

Katholieke organisaties zoals Pro Vita hadden in het verleden een quasimonopolie inzake standpunten en acties tegen abortus. Vandaag hebben andere organisaties zich bij hun strijd aangesloten. Vaak gaan zij door het leven als 'jeugdorganisaties' en opereren zij via het internet. Behalve de reeds genoemde verenigingen, hebben we het over Jongeren voor het Leven/Jeunes pour la Vie, Générations pour la Vie, Youth4Life en Alternatives. Sommige van deze verenigingen hebben de Mars voor het Leven-petitie ondertekend; maar welke banden zij met elkaar hebben, en of zij (en in welke mate zij) betrokken zijn bij de organisatie van die Marsen, blijft onduidelijk. Terwijl de anti-abortuslobby in het verleden

duidelijk kon worden gelinkt aan gevestigde organisaties zoals Pro Vita, lijkt zij vandaag uit wat meer vertakkingen te bestaan, en uit diverse groepen die online campagne voeren.³⁴

Anders dan in de periode voor 1990 spannen anti-abortusactivisten zich vandaag in om hun beweging opvallend jonger, 'softer' en meer aanvaardbaar voor de dag te laten komen (dat blijkt ook uit de namen van de eerder genoemde verenigingen). In filmpjes over hun demonstraties krijgen jonge activisten een prominente plaats, en bij de Marsen voor het Leven lijkt het vaak alsof het om studenteninitiatieven gaat. Ook nemen moderne anti-abortusactivisten afstand van de meer traditionele, religieuze geïnspireerde ondergangretoriek en focussen zij eerder op het 'respect voor personen' en de 'noodzaak om kwetsbare

socialistische vooruitziende vrouwen

wezens te beschermen'. Aangezien klassieke religieuze doctrines en concepten zoals 'zonde' bij jongeren minder aanhang vinden, gaat men er wellicht van uit dat met meer softe retoriek wel een gevoelige snaar kan worden geraakt op het ethische vlak. De beginselverklaring van de Mars voor het Leven benadrukt bijvoorbeeld dat 'deelnemers aan de mars afstand nemen van beledigende opmerkingen aan het adres van vrouwen die een abortus hebben ondergaan. Zij veroordelen hen niet, maar willen die vrouwen helpen om hun leven opnieuw op de rails te krijgen'.³⁵ Nog in de beginselverklaring lezen we dat in de betoging geen vlaggen mogen worden meegedragen. Ook symbolen die duidelijk verwijzen naar een welbepaalde politieke opvatting, zijn uit den boze, evenals symbolen of kledij die als een provocatie of een belediging kunnen worden opgevat.

De pro-keuzebeweging bleef intussen ook niet stilzitten. Zij organiseerde tegenbetogingen, zoals de Mars voor het Recht op Abortus in Europa (2012), en lanceerde het Platform voor het Recht op Abortus in Europa. Dit platform, dat werd opgericht als een reactie tegen de Marsen voor het Leven en gelijkaardige manifestaties in Europa, is een feministisch en pluralistisch initiatief dat door meer dan twintig Belgische organisaties wordt gesteund. Zij komen op voor het recht op abortus in die Europese landen waar abortus verboden blijft (Ierland, Malta, Cyprus, Polen). Ook daar moeten vrouwen makkelijker hun toevlucht kunnen nemen tot abortus en moeten de omstandigheden waarin abortussen worden verricht, verbeterd worden.³⁶

Affiche van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) voor een abortusregeling, 1979. (Amsab-ISG, Gent)

Een aparte discussie: foetussen met afwijkingen

Abortusactivisten kwamen in het verleden meestal op voor het recht om een ongewenste zwangerschap af te breken. Het afbreken van een zwangerschap om andere redenen, zoals bijvoorbeeld bij diagnose van het syndroom van Down, beschouwen zij als een apart en complexer gegeven. Hoewel de abortuswet ook de mogelijkheid regelt om een zwangerschap af te breken in het geval de foetus ernstige afwijkingen vertoont, bleek dit geen belangrijk punt van discussie in eerdere abortusdebatten.

Door nieuwe ontwikkelingen in de prenatale diagnostiek, de toenemende druk op vrouwen om dergelijke prenatale testen te ondergaan en het feit dat het moment waarop een foetus levensvatbaar wordt geacht, is verlaagd, is het afbreken van de zwangerschap in het geval de foetus ernstige afwijkingen vertoont, ook een onderwerp van maatschappelijke discussie geworden.³⁷ Zoals we hierboven hebben uitgelegd, laat de Belgische wet toe dat de zwangerschap wordt afgebroken indien het voltooien ervan een ernstig gevaar inhoudt voor de gezondheid van de vrouw of indien het kind dat geboren zal worden, zal lijden aan een uiterst zware kwaal die als ongeneeslijk wordt erkend (maar waarover verder geen details worden verstrekt). Intussen is er veel veranderd en zijn testen een standaardonderdeel van prenatale zorg geworden. Volgens de wet op de Medisch Begeleide Voortplanting (2007) mag genetische diagnose niet worden gebruikt om niet-pathologische genetische eigenschappen te selecteren. Een handeling stellen om het geslacht te selecteren, is bijgevolg verboden, behalve echter wanneer de selectie bedoeld is om geslachtsgebonden erfelijke aandoeningen te voorkomen (Artikel 67). Wie ziekten en afwijkingen tracht te voorkomen, handelt dus wel binnen de wet.

Of een verzoek om een zwangerschap af te breken op basis van een prenatale diagnose wordt gehonoreerd of niet, hangt af van het beleid van het betrokken ziekenhuis of de opvattingen van de behandelende arts. Een dergelijk verzoek van de vrouw of van het koppel kan dus worden geweigerd, of er moet worden gewacht op een (positieve of negatieve) beslissing van het ethisch comité van het ziekenhuis. Als een vrouw of koppel die beslissing niet wil of kan afwachten, is er geen andere optie dan op zoek te gaan naar een andere dokter of een ander ziekenhuis, waar men wel bereid is om de zwangerschap af te breken. Dokters of ziekenhuizen die weigeren om een abortus uit te voeren, kunnen niet worden verplicht om de patiënt door te verwijzen naar een collega of een andere instelling. Het ontbreken van afdoende wetgeving ter zake schept onzekerheid en brengt het risico met zich mee dat dokters worden vervolgd. Zo werd in december 2011 een gynaecoloog veroordeeld tot het betalen van een schadevergoeding aan de ouders van een ernstig gehandicapt kind, omdat hij hen pas na dertig (zwangerschaps)weken had ingelicht over de handicap, terwijl hij al na vijftien weken had kunnen vaststellen dat het kind met die handicap (*spina bifida*) zou worden geboren (een zogenaamde *wrongful life*-vordering). Deze zaak maakte alvast duidelijk dat de wet allesbehalve helder is over het tijdstip waarop een zwangerschapsafbreking legaal mag worden verricht. Volgens sommige juristen is er sprake van juridische dubbelzinnigheid, want hoewel in de toelichting bij de wet wel degelijk wordt gesproken over de 'levensvatbaarheid van de foetus' als een limiet, bevat de wet zelf geen verdere preciseringen en laat zij dus ruimte voor een interpretatie die toelaat om een zwangerschap af te breken tot het moment van de bevalling.³⁸

In 2008 adviseerde Caritas haar instellingen – 65 % van de ziekenhuizen in Vlaanderen – om geen abortussen uit te voeren in gevallen waar prenatale diagnose uitwijst dat de foetus afwijkingen vertoont.³⁹ Daar kwamen toen bijzonder kritische reacties op, die stelden dat alleen de moeder het recht heeft om daarover te beslissen⁴⁰ en die het onheldere en puriteinse karakter van het advies aan de kaak stelden.⁴¹ Volgens de Humanistische Vrijzinnige Vereniging (HVV) was het onaanvaardbaar dat hospitalen die door de overheid gesubsidieerd worden, geen respect hebben voor het pluralistische karakter van de Vlaamse samenleving en hun monopoliepositie misbruiken om (ethische) opvattingen op te dringen die niet door de meerderheid van de bevolking gedeeld worden.⁴²

Een televisiedocumentaire uit 2012⁴³, waarin ouders verklaarden voor abortus te hebben geopteerd omdat hun baby ernstig gehandicapt zou zijn geweest, werd op kritiek onthaald, niet alleen door anti-abortusactivisten, maar ook door personen met een handicap. Ook één van de belangrijkste Belgische verenigingen voor personen met een handicap, GRIP (Gelijke Rechten voor Iedere Persoon met een handicap), had bedenkingen, hoewel zij tot dusver geen standpunt heeft ingenomen over deze kwestie. GRIP beklemtoont dat zij niet gekant is tegen euthanasie of abortus, maar dat zij andere invalshoeken wil aanbieden en vooral bezorgd is om de negatieve stereotypen en kwetsende voorstellingen die in de samenleving bestaan over personen met een handicap.⁴⁴ Ook de Association socialiste de la personne handicapée (in Franstalig België) heeft uitdrukkelijk afstand genomen van beweringen als zou zij

Affiche van de pro-choicebeweging voor een betoging in Brussel op 30 maart 2014. (<http://www.amazone.be/spip.php?article3275&lang=nl>)

Protestactie PRO-CHOICE

Voor het recht op gratis en vrije abortus

ZON.

30 Maart **14u.**
2014 Poelaertplein

Meer op de oerders weg gaten / niet eenderdecht senstieve

**In crisistijd zijn het de besparingen
waartegen we vechten !**

[groups/prochoicebelgium](https://www.facebook.com/groups/prochoicebelgium)

e-mail: prochoicemovement@hotmail.com

Ged. Rijck G. Cool, 45-47 Rue de la Liberté, 1000 Molenbeek Saint-Jean

tegen abortus gekant zijn. Zij benadrukt wel dat zij de strijd steunt tegen negatieve stereotypen en dat de levenskwaliteit van personen met een handicap een subjectief gegeven is, dat alleen door die personen zelf kan worden ingeschat. Die strijd mag echter niet fungeren als een ‘Trojaans paard voor mensen die gekant zijn tegen vrijwillige zwangerschapsafbreking.’

Het status-quo verklaren

In het vorige onderdeel van deze bijdrage stonden we stil bij de zeldzame, weinig succesvolle pogingen om de abortuswet van 1990 te verruimen. En we hadden ook aandacht voor de tegenstanders van abortus, die met eerder kleinschalige acties al bij al toch weinig gewicht in de schaal konden werpen. Geen enkele van die acties vormde overigens een serieuze bedreiging voor het status-quo dat na de goedkeuring van de abortuswet werd bereikt. Wellicht dat er een precisering van de wet zit aan te komen voor gevallen waarin foetussen afwijkingen vertonen, maar dat is niet meer dan een technische kwestie, en zeker geen fundamentele aanpassing van de abortuswet.

Hoewel het vaak lastiger is om te verklaren waarom bepaalde sociale fenomenen zich eerder niet dan wel voordoen, vooral wanneer we geen vergelijkende benaderingswijze hanteren, willen we in het volgende onderdeel verschillende verklaringen aanreiken voor zowel de zeldzame pogingen om de abortuswet te verruimen, als de beperkte omvang en dynamiek van de acties tegen die wet.

De eerste verklaring heeft te maken met de geschiedenis van de abortuswet. De legalisering van abortus was het resultaat van een felle strijd, die de Belgische politiek meer dan twintig jaar bezighield en op het einde van het besluitvormingsproces het hele Belgische politieke systeem dreigde te

destabiliseren. De politieke partijen leken er dan ook van uit te gaan dat het handhaven van het status-quo ter zake verreweg de beste optie was. Dat is wellicht ook de voornaamste reden waarom de aanvankelijke pogingen om te sleutelen aan de termijn van 12 weken en die uit te breiden met meerdere weken, geen vervolg hebben gekregen. De geschiedenis van de abortuswet laat ook zien dat de anti-abortusbeweging er nooit in slaagde om in de samenleving en bij politieke partijen evenveel steun te genereren als de feministische en humanistische prokeuzebeweging. De krachtsverhouding was duidelijk in het voordeel van deze laatste.

De tweede verklaring heeft te maken met het feit dat vooral andere ethische discussies, zoals bijvoorbeeld over euthanasie, met de aandacht gingen lopen. Nadat de CVP in 1999 een historische verkiezingsnederlaag leed en vervolgens niet langer deel uitmaakte van de federale regering, ontstond in België een progressief klimaat inzake ethische kwesties en werden liberale wetten inzake patiëntenrechten (2002), euthanasie (2002), het homohuwelijk (2003), adoptie door homokoppels (2006) en medisch begeleide voortplanting (2007) goedgekeurd. Anders dan met de legalisering van abortus, waarbij België in vergelijking met andere Europese landen achterop hinkte, liep ons land vanaf het begin van het nieuwe millennium voorop in deze dossiers en ging zij zelfs tot de meest progressieve landen ter wereld behoren. Zo werd België bijvoorbeeld het tweede land ter wereld dat euthanasie legaliseerde.

Ongetwijfeld kwam de abortuswet van 1990 minder onder vuur te liggen door de goedkeuring van genoemde vooruitstrevende wetten. Eén: anti-abortusactivisten en politici en verenigingen met een conservatieve ethische signatuur, hadden nu ook de handen vol met andere in het oog springende ethische discussies. Twee: met

elke nieuwe wet die werd goedgekeurd, geraakte extreemrechts verder geïsoleerd bij haar pogingen om abortus opnieuw in het strafrecht te laten opnemen en het recht van de vrouw op abortus in te perken. Wie dergelijke standpunten aanhing, botste in toenemende mate met het gewijzigde ethische klimaat en met de wetten die op dat vlak werden goedgekeurd.

De derde verklaring heeft te maken met de solide positie die de vrouwenbeweging sinds de goedkeuring van de abortuswet heeft verworven, en die ontmoedigend heeft gewerkt op de pro-lifebeweging.

De vrouwenbeweging heeft een (relatief) bevoorrechte band met de overheid, en wel via een aantal overheidsdepartementen en instellingen wier taak het is om de gelijkheid tussen mannen en vrouwen te bevorderen, zowel op het federale als het gewestelijke niveau. Op het federale niveau hebben we het dan over een lid van de regering (eerst een staatssecretaris, later – sinds het begin van de jaren 1990 – een minister van Gelijke Kansen) en een Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen.⁴⁵ Er werd ook een officieel adviesorgaan opgericht om de feitelijke gelijkheid van mannen en vrouwen te realiseren en de directe en indirecte genderdiscriminaties weg te werken, de Raad voor Gelijke Kansen van Mannen en Vrouwen, met vertegenwoordigers van een breed spectrum van vrouwenorganisaties. Tussen het midden van de jaren 1990 en 2004 hebben alle gewesten en gemeenschappen – met uitzondering van de Duitstalige gemeenschap – een lid van de regering belast met het gelijkheidsbeleid en dat beleid in de administratie verankerd.

Met die verankering – zowel federaal als gewestelijk – beschikt de vrouwenbeweging ook over de middelen om de besluitvormingsprocessen te beïnvloeden. Zij kan via die weg een aanpassing van de abortuswet

Op 29 mei 2015 ontvingen Lucie Van Crombrugge (rechts op de foto) en Willy Peers (postuum) een eredoctoraat aan de VUB voor hun jarenlange strijd voor vrouwenrechten en voor het recht op abortus. Links op de foto: prof. Gily Coene die Van Crombrugge voordroeg voor de onderscheiding. Foto: Dieter Boone

in conservatieve zin blokkeren (en zij zal ook niet aarzelen om dat te doen). Het bestaan van al die organen draagt bij tot het status-quo inzake de abortuswetgeving en werkt behoorlijk ontmoedigend voor de anti-abortusbeweging.

Een vierde verklaring heeft te maken met enkele specifieke kenmerken van het Belgische politieke landschap. Geen enkele regeringspartij – ook niet aan de rechterzijde van het politieke spectrum – heeft uitgesproken antifeministische standpunten en een anti-abortusagenda die weegt op de politieke besluitvorming. De CD&V (vroeger CVP) is een sociaal conservatieve partij, die de traditionele moraal koestert, de fa-

milieuwaarden hoog in het vaandel draagt en op het ethische vlak niet met progressieve standpunten uitpakt.⁴⁶ Toch komt de partij als sinds de jaren 1970 op voor quota voor vrouwen; zij heeft een eerder feministisch profiel en heeft haar sporen verdiend wanneer het gaat over wetgeving in de sociaal-economische sfeer en in de welzijnssector.⁴⁷ Voor dat profiel hebben vooral een aantal sterke nevenorganisaties gezorgd, die niet zouden accepteren dat de CD&V een antifeministische bocht zou maken door bijvoorbeeld officieel de anti-abortusstandpunten aan te hangen. Om te verhinderen dat er verdeeldheid zou ontstaan in de partij, speelt men op veilig en neemt men conservatieve standpunten in over andere, heikele kwesties op het ethische vlak, zoals euthanasie en het homohuwelijk.

De twee andere rechtse partijen die conservatieve standpunten huldigen over moreel-ethische kwesties zijn de N-VA en het extreemrechtse Vlaams Belang. Zoals we hierboven al opmerkten, koesterde het Vlaams Blok in de jaren 1990 meer uitgesproken traditionalistische (en zelfs antifeministische) opvattingen, zowel over de rol van vrouwen in het gezin en de samenleving, als over abortus.⁴⁸ Vandaag heeft het Vlaams Belang die uitgesproken antifeministische standpunten verlaten.⁴⁹ Aangezien de democratische partijen echter weigeren met het Vlaams Belang te besturen en haar extreemrechtse agenda verwerpen, viel het status-quo makkelijk te handhaven en waren die partijen nog minder geneigd om aan de abortuswet te morrelen.

Over eventuele aanpassingen aan de abortuswet heeft de N-VA zich tot dusver niet uitgesproken. De partij is geen tegenstander van die wet, maar zij vindt bijvoorbeeld wel dat er meer preventie nodig is. Zoals wij eerder hebben gezien, was de N-VA ook de enige partij die zich onthield bij de

stemming over een memorandum inzake abortus, op de raad van bestuur van de Nederlandstalige Vrouwenraad op 3 februari 2011. Dat wijst erop dat de N-VA met een dubbele tong spreekt als het over abortus gaat. Mocht die partij een meer ethisch-conservatieve koers gaan varen, dan dreigt de bestaande abortuswetgeving wel onder vuur komen te liggen. De N-VA heeft in de voorbije jaren zo veel stemmen en zetels bijgewonnen dat zij, mocht zij dat willen, het abortusvraagstuk opnieuw op de politieke agenda kan zetten en een aanpassing van de abortuswet in conservatieve zin kan initiëren.

Besluit

In de twee decennia die aan de abortuswet van 1990 voorafgingen, kwam de samenleving in beweging voor abortus – dankzij vooral de vrouwenbeweging – en werden er felle politieke discussies en gevechten gevoerd. De twee decennia na de goedkeuring van de abortuswet werden dan weer vooral gekenmerkt door minder maatschappelijke mobilisatie, politiek initiatief en controverse. Hoewel het debat af en toe opnieuw oplaaide en de anti-abortusbeweging vers bloed kreeg en ook haar toon wat matigde, werd het status-quo nooit serieus ter discussie gesteld. Er zijn ook geen tekenen dat dit in de nabije toekomst wel zal gebeuren.

In deze bijdrage maakten we een zeer duidelijk onderscheid tussen de periode voor de goedkeuring van de abortuswet en die daarna. We probeerden ook mogelijke verklaringen te vinden voor het feit dat het wetgevend proces zo goed als stilgevallen is na 1990, en de activisten het wat kalmer aan deden. De geschiedenis van de abortuswet van 1990 heeft ons twee zaken geleerd. Eén: politieke partijen kwamen erachter dat het beter was om geen nieuwe abortuswet in de steigers te zetten. Twee:

de anti-abortusbeweging kwam erachter dat de pro-keuzebeweging niet onderling uit te spelen viel en zeer solide was in de zin dat zij de weg wist te vinden naar de politieke elites.

Ook is de Belgische politiek sinds 1990 zo geëvolueerd dat de mogelijkheden voor de anti-abortusbeweging om politiek te scoren nog schaarser werden: op het ethische vlak werden een aantal vooruitstrevende wetten goedgekeurd; zowel op het federale als het regionale niveau werden een aantal instellingen en organen opgericht die de vrouwenbeweging toelieten om de besluitvormingsprocessen te beïnvloeden, en geen enkele politieke partij ging een fors antifeministisch discours hanteren.

We reikten ook een aantal verklaringen aan voor zowel de zeldzame pogingen om de abortuswet te verruimen als de beperkte omvang en dynamiek van de acties tegen die wet. Eén: het feit dat deze kwestie felle controverse kan uitlokken en de normale politieke processen kan ontwrichten, zoals in het verleden is gebleken. Twee: het feit dat andere vooruitstrevende wetten op het ethische vlak werden goedgekeurd. Drie: de politieke slagkracht van de vrouwenbeweging en het feministisch discours. We hopen dat deze verklaringen zullen worden opgepikt in vergelijkend onderzoek over abortusdiscussies en abortuswetten.

Deze tekst is een vertaling en licht herwerkte versie van K. CELIS & G. COENE, Still a Woman's Right? Feminist and Other Discourses in Belgium's Abortion Struggles. In: L. ANTON, S. DE ZORDO, J.Z. MISHTAL (eds.), *A Right that isn't? Abortion Governance and Associated Protest Logics in Postwar Europe*, Berghan Books (forthcoming 2015).

Met dank aan Jan Vermeersch voor de vertaling.

- 1 K. CELIS, Socialisme en seksuele fraude. De houding van de Belgische socialisten tegenover abortus en anticonceptie (1880-1990). In: *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent: AMSAB, 1993, pp. 161-184.
- 2 C. VANDER STICHELE, *Het abortusprobleem in de feministische pers: confrontatie met de moraaltheologische reflectie*, licentiaatsverhandeling, KU Leuven: Departement Godgeleerdheid, 1983; E. VANMEE-NEN, *De betekenis van de Feministisch-socialistische coördinatie in de vrouwenbeweging en in de strijd om abortus uit het strafrecht te halen (1976-1982)*, licentiaatspaper, VUB, Departement Geschiedenis, 1991; R. VAN MECHELEN, *Uit eigen beweging. Balans van de vrouwenbeweging in Vlaanderen, 1970-1978*, Leuven: Kritak, 1979.
- 3 E. WITTE, De liberalisering van de Abortus-wetgeving in België (1970-1990). In: M. SCHEYS (ed.), *Abortus. Rapporten en perspectieven omtrent vrouwenstudies*, 4, Brussel: VUBPRESS, 1993, pp. 21-102.
- 4 Hoewel sommige protestantse verenigingen ook een radicaal standpunt tegen abortus innemen, blijft hun invloed in België tamelijk beperkt.
- 5 B. MARQUES-PEREIRA, *L'avortement en Belgique. De la clandestinité au débat politique*. Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 1989; E. WITTE, Twintig jaar strijd rond de abortuswetgeving in België (1970-1990). In: *Res Publica*, XXXII(1990)4, pp. 427-487.
- 6 B. MARQUES-PEREIRA, *L'avortement en Belgique. De la clandestinité au débat Politique [...]*, p. 65; E. WITTE, Twintig jaar strijd rond de abortuswetgeving in België (1970-1990). [...], p. 454.
- 7 E. WITTE, Twintig jaar strijd rond de abortuswetgeving in België (1970-1990). [...], p. 454.
- 8 K. CELIS, The abortion debates in Belgium (1974-1990). In: D. STETSON (ed.) *Abortion Politics, Women's Movements and the Democratic State. A comparative Study of State Feminism*, New York: Oxford University Press, 2001, pp. 39-61.
- 9 E. WITTE, Twintig jaar strijd rond de abortuswetgeving in België (1970-1990). [...], pp. 477-478.
- 10 De hechtenis van Willy Peers, een arts die in 1973 openlijk verklaarde dat hij abortussen uitvoerde, was een cruciaal moment in de geschiedenis van de Belgische abortusbeweging.
- 11 E. WITTE, Twintig jaar strijd rond de abortuswetgeving in België (1970-1990). [...], pp. 480-481.
- 12 Wet betreffende de zwangerschapsafbreking, tot wijziging van de artikelen 348, 350, 351 en 352 van het Strafwetboek en tot opheffing van artikel 353 van hetzelfde wetboek, *Belgisch Staatsblad*, 05/04/1990, pp. 6379-6381.
- 13 M. TEMMERMAN, Recht op abortus: reflecties op de Belgische wetgeving en praktijk. In: G. COENE & S. BOLLEN (eds.) *Tweespraak Vrouwenstudies*. 20

jaar abortuswet en –praktijk, Brussel: VUBPRESS, 2013, p. 110.

- 14 Het Vlaams Blok diende bijvoorbeeld een wetsvoorstel in om vanaf het eerste moment van de conceptie, rechtspersoonlijkheid toe te kennen aan het ongeboren kind.
- 15 De Vlaams Belang Jongeren voeren actie 'Abortuskliniek is Moordfabriek', 20/12/2009, Zie: *VBJ-webside – persberichten*, <http://vbj.org/blog/de-vlaams-belang-jongerenvoeren-actie-abortuskliniek-is-moordfabriek/>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 16 K. CELIS, The abortion debates in Belgium (1974-1990). In: D. STETSON (ed.) *Abortion Politics, Women's Movements and the Democratic State. A comparative Study of State Feminism*, New York: Oxford University Press, 2001, pp. 39-61; K. CELIS, De legalisering van abortus in België: een vertegenwoordigingsvraagstuk. In: G. COENE & S. BOLLEN (eds.) *Tweespraak Vrouwenstudies. [...]*, Brussel: VUBPRESS, 2013, pp. 23-63.
- 17 L. VAN CROMBRUGGE, Commentaren bij 'Een nationaal- en internationaalrechtelijk perspectief op abortus en het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw'. In: G. COENE & S. BOLLEN (eds.) *Tweespraak Vrouwenstudies. [...]* pp. 101-104; M. COSYNS, Commentaren bij: 'Een nationaal- en internationaalrechtelijk perspectief op abortus en het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw'. In: G. COENE & S. BOLLEN (eds.), *Tweespraak Vrouwenstudies. [...]*, pp. 83-85.
- 18 Abortustermijn van 12 weken is misschien wat kort. In: *De Morgen*, 26/03/2010. Zie: <http://www.demorgen.be/dm/nl/5036/Wetstraat/article/detail/1085180/2010/03/26/Abortustermijn-van-12-veck-en-is-misschien-wat-kort.dhtml>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 19 Open Vld wil meer abortuscentra en beter preventiebeleid. In: *De Morgen*, 01/04/2010. Zie: www.demorgen.be/dm/nl/5036/Wetstraat/article/detail/1087756/2010/04/01/Open-Vld-wil-meer-abortuscentra-en-beter-preventiebeleid.dhtml, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 20 P. MARÉCHAL, Abortus niet uitbreiden. In: *De Standaard*, 02/04/2010. Zie: <http://pietermarechal.typepad.com/DS.020410.p26.pdf>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 21 *Abortus en KAV anno 2010*. Nota voor de raad van bestuur van 18 september. Zie: <http://www.femma.be/downloads/Standpunt-abortusdosier-28-02-2011.pdf>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 22 Na de verkiezingen van 2009 ging de N-VA deel uitmaken van de Vlaamse regering. Zij behaalde ook een eclatante overwinning bij de federale verkiezingen in 2010. In tegenstelling tot het Vlaams Belang, neemt de N-VA geen radicaal 'pro-life' standpunt in. Zo gaat zij er in haar nota over euthanasie mee akkoord dat de abortuswet op sommige punten wordt verruimd (zoals in het geval van minderjarigen en hulp bij zelfdoding), laatst geraadpleegd op 05/12/2013 via http://www.nva.be/files/default/generated/dossier/nota_euthanasie.pdf
- 23 Nederlandstalige Vrouwenraad vzw, 'Abortus is een recht', 25 maart 2011 (<http://www.vrouwenraad.be/content.aspx?PagelD=657>), laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 24 L.DETIÈGE, Persoonlijke commentaar op de wet en het besluit. In: G. COENE & S. BOLLEN (eds.) *Tweespraak Vrouwenstudies. [...]*, p. 59; M. TEMMERMAN, Recht op abortus: reflecties op de Belgische wetgeving en praktijk. In: G. COENE & S. BOLLEN (eds.) *Tweespraak Vrouwenstudies. [...]*, p. 28.
- 25 De vierde mars vond plaats op 30 maart 2014 (<http://march4life.be/mars-voor-hetleven/>). Volgens *Le Soir* telde de Brusselse politie 2840 deelnemers in 2011. Zie: Mgr. Léonard défile contre l'avortement. In: *Le Soir*, 27/03/2011. Nog volgens dezelfde krant waren dat er 3000 à 4000 in 2012, maar in 2013 niet meer dan 500. Zie: R. GUTIERREZ, La 'Marche pour la vie' fait un flop. In: *Le Soir*, 24/03/2013.
- 26 In hun beginselverklaring op het internet lezen we dat de Mars voor het Leven 'een burgerinitiatief is, los van welke politieke partij dan ook'. Op hun website vind je ook geen namen van personen of verenigingen die verwijzen naar deze of gene politieke partij of religieuze beweging. Wel kan je een video aanklikken met interviews met deelnemers aan eerdere marsen. Die video is gemaakt door Schreeuw om Leven, een Nederlandse anti-abortusbeweging van christelijke signatuur, die Marsen voor het Leven organiseert in Nederland en die op de Franstalige website 'marchepourlavie-bruxelles' haar steun betuigt aan de manifestatie in België. Zie: <http://www.youtube.com/watch?v=085CoYpkPs>; <http://www.schreeuwomleven.nl/index.php?paginaID=16>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 27 Sommigen verklaarden uitdrukkelijk niet katholiek te zijn en zelfs areligieus. Zie: R. GUTIERREZ, La 'Marche pour la vie' fait un flop. In: *Le Soir*, 24/03/2013.
- 28 Zij delen de mening dat abortus het risico op borstkanker, onvruchtbaarheid en – als gevolg van het zogenaamde Post-Abortus Syndroom – depressie en zelfmoord verhoogt. (Mars voor het leven tegen abortus in Brussel. In: *DeMorgen*, 28/03/2010. Zie: <http://www.demorgen.be/dm/nl/989/Binnenland/article/detail/1085958/2010/03/28/Mars-voor-het-leven-tegen-abortus-in-Brussel.dhtml>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 29 Zie: <http://www.marchepourlaviebruxelles.org/eacutequipe.html>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.

- 30 De religieuze leiders die hun steun betuigen aan de Marsen voor het Leven zijn overwegend van katholieke signatuur. Toch heeft ook één imam en één islamitische leraar openlijk zijn steun betuigd. Zie: <http://www.marchepourlaviebruxelles.org/qui-nous-soutient.html>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 31 Jongeren Info Life werd opgericht in 2004 met 'de bedoeling om scholieren te informeren over de oorsprong van het leven, zwangere vrouwen te helpen die zich in een noodsituatie bevinden, geaborteerde vrouwen bij te staan in hun verwerkingsproces, en de relationele en seksuele opvoeding van jongeren te verbeteren' (samenvatting van de tekst op de website). Jongeren Info Life organiseert workshops en opleidingen. Zie: <http://www.jongereninfolife.be/site>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013. Levensadem (Souffle de Vie), een vereniging van christelijke signatuur, zorgt voor informatie en hulp aan zwangere vrouwen en koppels. Zie: <http://www.levensadem.be>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 32 Aartsbisschop Léonard: Aids soort van rechtvaardigheid. In: *De Morgen*, 14/10/10. Zie: <http://www.demorgen.be/dm/nl/989/Binnenland/article/detail/1169682/2010/10/14/Aartsbisschop-Leonard-Aids-soort-van-rechtv>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 33 P. GALLASZ, Anti-abortusgroep aan het schoolbord. Pro Vita leert tienjarige leerlingen dat seks alleen binnen het kerkelijk huwelijk kan. In: *De Morgen*, 06/07/2013, p. 5.
- 34 Alle bovenvermelde verenigingen hebben meertalige, goed uitgebouwde websites.
- 35 Mars voor het Leven tegen abortus in Brussel. In: *De Morgen*, 28/03/2010. Zie: <http://www.demorgen.be/dm/nl/989/Binnenland/article/detail/1085958/2010/03/28/Mars-voor-het-leven-tegen-abortus-in-Brussel.dhtml>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 36 Zie: <http://abortionright.eu/files/MemorandumAbortus2014.pdf>
- 37 Het debat speelt zich af in de samenleving; politieke initiatieven werden er tot dusver niet genomen.
- 38 P. DE HERT & M. COLETTE, Een nationaal- en internationaalrechtelijk perspectief op abortus en het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw. In: G. COENE & S. BOLLEN, *Tweespraak Vrouwenstudies*. [...], pp. 65-108.
- 39 *Advies 13. Het zorgproces inzake zwangerschapsafbreking na prenatale diagnostiek*. Brussel, 24/04/2008. Zie: <http://www.zorgnetvlaanderen.be/Documents/Advies%2013%20-%20abortus%20na%20Prenatale%20Diagnostiek.pdf>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 40 P. VAN KRUNKELSVEN, Abortus bij handicap: Caritas gaat te ver. In: *De Morgen*, 05/05/2008. Zie: <http://www.demorgen.be/dm/nl/2461/Opinie/article/detail/301676/2008/06/05/Abortus-bij-handicap-Caritas-gaat-te-ver.dhtml>, laatste geraadpleegd op 05/12/2013. Van Krunkelsven was toen senator voor de Vlaamse Liberalen en Democraten (VLD).
- 41 M. TEMMERMAN, Puriteinse oproep. In: *De Morgen*, 04/06/2008. Zie: <http://www.demorgen.be/dm/nl/993/Gezondheid/article/detail/300153/2008/06/04/Marleen-Temmerman-Puriteinse-oproep.dhtml>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013. Marleen Temmerman was toen senator voor de Vlaamse socialisten (sp.a).
- 42 B. SIFFER, Standpunt HVV over abortusrichtlijn christelijke ziekenhuiscoepel. Zie: *Website Humanistische Vrijzinnige Vereniging*, <http://www.h-vv.be/dmdocuments/Standpunt%20Abortus.pdf>, laatst geraadpleegd op 05/12/2013.
- 43 De documentaire *Als het geen leven wordt* werd op 12 januari 2012 door de openbare omroep uitgezonden. Zij bevatte interviews met vrouwen die beslist hadden om hun zwangerschap te beëindigen nadat zij hadden vernomen dat hun kind ernstig gehandicapt zou zijn.
- 44 Abortus, Euthanasie en handicap. Zie: *Website GRIP - Gelijke Rechten voor Iedere Persoon met een Handicap*, <http://www.gripvzw.be/beeldvorming/789-abortus-euthanasie-en-handicap.html>, laatst geraadpleegd op 23/01/2013.
- 45 K. CELIS & P. MEIER, *De macht van het Geslacht. Gender, politiek en beleid in België*, Leuven: Acco, 2006, p. 15; K. CELIS & P. MEIER, Gelijke kansen in België: een verkenning van de invloed van de federale beleidsstructuur. In: *Burger, Bestuur en Beleid*, 2007, pp. 89-100.
- 46 K. CELIS, Substantive Representation of Women and the Impact of Descriptive Representation. Case: the Belgian Lower House 1900-1979. In: *Journal of Women, Politics and Policy*, 28(2006)2, pp. 85-114.
- 47 K. CELIS, Substantive Representation, of Women and the Impact of Descriptive Representation [...]; pp. 85-114; S. ERZEEL, Women's Substantive Representation in the Belgian Chamber of Representatives: Testing the Added Value of a Claims-making Approach. In: *World Political Science Review*, 8(2012)1, pp. 28-47.
- 48 L. VAN MOLLE & E. GUBIN, *Vrouw en Politiek in België*, Tiel: Lannoo, 1998.
- 49 S. ERZEEL, Women's Substantive Representation in the Belgian Chamber of Representatives [...], pp. 28-47.

